

RENESSANS DAVRIDA GUMANISTIK BOYISH VA FRANSUZ TILI LEKSIK TIZIMINING SHAKLLANISHI**Rizaxanova Muxayyo***Samarqand davlat chet tillat Instituti, fransuz filologiyasi kafedrası katta o‘qituvchisi.**m.rizaxanova@gmail.com*

Annotatsiya : *Mazkur maqolada Renessans davrida fransuz tilining leksik jihatdan boyish jarayoni ilmiy-nazariy asosda tahlil qilinadi. Xususan, XVI asrda Yevropada yuzaga kelgan gumanistik harakat, antik madaniyatga qaytish jarayoni hamda yunon, lotin va italyan tillaridan kirib kelgan leksik birliklarning fransuz tili taraqqiyotiga ta’siri yoritiladi. Maqolada fransuz tilining o‘rta asrlardagi cheklangan mavqei, Renessans davrida milliy til sifatida qadrlanishi, ilmiy va adabiy nutq vositasi sifatida shakllanishi izchil ochib beriladi. Shuningdek, Joashem dyu Belle va “La Pléiade” adabiy guruhi vakillarining fransuz tilini boyitish borasidagi qarashlari ham tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, Renessans davrida amalga oshgan leksik boyish fransuz tilining keyingi asrlarda davlat, diplomatiya, ilm-fan va madaniyat tili sifatida mustahkamlanishiga muhim asos yaratgan.*

Kalit so‘zlar: *Renessans, fransuz tili, gumanizm, leksik boyish, o‘zlashma so‘zlar, lotin tili, yunon tili, italyan tili, neologizm, tarjima, “La Pléiade”.*

Til taraqqiyoti har doim jamiyatda yuz beradigan siyosiy, madaniy, ilmiy va ijtimoiy o‘zgarishlar bilan chambarchas bog‘liq holda kechadi. Har bir tarixiy davr tilning ma’lum bir qatlamiga ta’sir ko‘rsatadi, uning lug‘at boyligi, uslubiy imkoniyatlari va ijtimoiy vazifalarini kengaytiradi. Fransuz tili tarixida XVI asr, ya’ni Renessans davri aynan shunday muhim bosqichlardan biri hisoblanadi. Bu davrda Yevropada inson tafakkuri, ilm-fan, san’at, adabiyot va falsafaga bo‘lgan munosabat tubdan o‘zgardi. Antik davr merosiga qaytish, qadimgi yunon va rim madaniyatini qayta o‘rganish jarayoni milliy tillar, xususan, fransuz tilining rivojlanishiga kuchli ta’sir ko‘rsatdi.

O‘rta asrlarda Yevropada ilmiy, diniy va rasmiy yozishmalarning asosiy tili lotin tili edi. Lotin tili cherkov, universitet, huquq va ilmiy tafakkur tili sifatida yuqori mavqega ega bo‘lgan. Shu sababli milliy tillar uzoq vaqt davomida asosan og‘zaki aloqa, xalq adabiyoti va kundalik muloqot doirasida qo‘llanilgan. Fransuz tili ham dastlab jamiyatning barcha sohalarida teng ravishda ishlatilmagan. Biroq Renessans davriga kelib, milliy tillarning ijtimoiy mavqeini oshirishga bo‘lgan ehtiyoj kuchaydi. Gumanist olimlar tilni faqat aloqa

vositasi emas, balki milliy madaniyat, ilmiy tafakkur va badiiy ijodning muhim ifodasi sifatida baholay boshladilar.

Renessans davrida fransuz tilining taraqqiyoti bir necha asosiy yo‘nalishda namoyon bo‘ldi. Birinchidan, tilning lug‘at tarkibi yunon, lotin va italyan tillaridan kirgan so‘zlar hisobiga boyidi. Ikkinchidan, ilmiy, falsafiy, adabiy va san‘atga oid yangi terminlar shakllandi. Uchinchidan, tarjima faoliyati kengaydi va antik mualliflarning asarlari fransuz tiliga o‘girila boshlandi. To‘rtinchidan, fransuz tilini adabiy til sifatida himoya qilish, uni boyitish va me‘yorlashtirish g‘oyasi kuchaydi. Ana shu jarayonlar natijasida fransuz tili oddiy xalq tili doirasidan chiqib, ilmiy va madaniy nutq vositasi sifatida shakllana boshladi.

Mazkur maqolaning dolzarbligi shundaki, Renessans davridagi leksik o‘zgarishlarni o‘rganish fransuz tilining tarixiy taraqqiyotini chuqur anglashga yordam beradi. Bugungi fransuz tilida mavjud bo‘lgan ko‘plab ilmiy, madaniy va adabiy terminlarning ildizi aynan XVI asr til jarayonlariga borib taqaladi. Shu bois Renessans davridagi gumanistik boyish masalasini o‘rganish nafaqat tarixiy tilshunoslik, balki roman tillari leksikologiyasi, tarjimashunoslik va madaniyatlararo aloqalar nuqtayi nazaridan ham muhim ahamiyatga ega.

Renessans davri Yevropa madaniy hayotida tub burilish yasagan tarixiy bosqich sifatida baholanadi. Bu davrda inson shaxsiga, uning tafakkuri, ijodi va bilish qobiliyatiga bo‘lgan e‘tibor kuchaydi. Gumanizm markazida inson, uning aqliy va ma‘naviy imkoniyatlari turar edi. Shu sababli gumanistlar qadimgi yunon va rim madaniyatini qayta o‘rganishga, antik manbalarni tahlil qilishga va ularni zamonaviy madaniy hayotga tatbiq etishga intildilar. Bu jarayon bevosita til masalasiga ham ta‘sir ko‘rsatdi, chunki antik merosni o‘rganish yangi tushunchalar, yangi terminlar va yangi ifoda shakllarini talab qilar edi.

Gumanistik til siyosatining asosiy mohiyati milliy tillarning ijtimoiy va madaniy mavqeini ko‘tarishdan iborat bo‘ldi. O‘rta asrlarda lotin tili ilm-fan va din tili sifatida hukmron bo‘lgan bo‘lsa, Renessans davrida milliy tillarning imkoniyatlarini kengaytirish g‘oyasi ilgari surildi. Fransuz gumanistlari milliy til ham murakkab ilmiy fikrlarni, falsafiy tushunchalarni va badiiy obrazlarni ifodalashga qodir bo‘lishi kerakligini ta‘kidladilar. Ularning fikricha, til boyitilmasa, u yangi davr madaniy ehtiyojlariga javob bera olmaydi. Shu sababli fransuz tilini rivojlantirish, uni boshqa rivojlangan tillar qatoriga olib chiqish muhim vazifa sifatida ko‘rildi.

Yunon tilining ta‘siri esa ko‘proq falsafa, tibbiyot, tabiiy fanlar, ritorika va adabiyot sohalarida sezildi. Antik yunon madaniyatida shakllangan ko‘plab tushunchalar Renessans davrida qayta kashf etildi. Bu tushunchalarni fransuz tilida ifodalash uchun yangi terminlar zarur edi. Shu sababli yunon tilidan to‘g‘ridan-to‘g‘ri yoki lotin tili vositasida ko‘plab leksik birliklar qabul qilindi. Masalan, falsafa, tibbiyot, grammatika, poetika, ritorika kabi sohalarga oid terminologik qatlamning rivojlanishi aynan antik tillar ta‘siri bilan bog‘liq.

Bu jarayon fransuz tilining ilmiy salohiyatini oshirdi. Avval faqat lotin tilida ifodalangan ko‘plab tushunchalar asta-sekin fransuz tilida ham bayon qilina boshladi. Natijada fransuz tili ilm-fan, ta‘lim va madaniy munozaralar uchun moslashdi. Bunday o‘zgarishlar milliy tilning jamiyatdagi nufuzini oshirdi. Fransuz tilida ilmiy asarlar yozish, tarjimalar yaratish va murakkab nazariy fikrlarni ifodalash imkoniyati kengaydi.

Renessans madaniyati dastlab Italiyada kuchli rivojlangan. Florensiya, Rim, Venetsiya kabi shaharlar san‘at, me‘morchilik, musiqa, adabiyot va ilm-fanning muhim markazlariga aylangan. Shu sababli Italiya madaniyati boshqa Yevropa mamlakatlariga, jumladan Fransiya ham katta ta‘sir ko‘rsatgan. Bu ta‘sir faqat san‘at yoki adabiyot bilan cheklanmay, til sohasida ham namoyon bo‘lgan. XVI asrda fransuz tiliga italyan tilidan ko‘plab so‘zlar kirib kelgan.

Italyan tilining ta‘siri fransuz tilida faqat alohida so‘zlar darajasida emas, balki madaniy uslub va badiiy ifoda imkoniyatlarida ham sezildi. Italiya Renessansi fransuz adabiyotiga yangi janrlar, yangi obrazlar va yangi estetik qarashlarni olib kirdi. Natijada fransuz tilining badiiy uslubi yanada rang-baranglashdi. Bu esa fransuz adabiy tilining shakllanishida muhim ahamiyat kasb etdi.

Dyu Belle qarashlariga ko‘ra, fransuz tili boshqa tillardan olingan so‘zlar va yangi yaratilgan leksik birliklar yordamida boyishi mumkin. U tilning rivojlanishini tabiiy va zarur jarayon deb tushuntiradi. Uning fikricha, agar yunon va lotin tillari tarixiy jarayonda boyigan bo‘lsa, fransuz tili ham xuddi shunday taraqqiy etishi mumkin. Buning uchun adiblar, tarjimonlar va olimlar tilning imkoniyatlaridan faol foydalanishlari, yangi so‘zlar yaratishlari va antik adabiyot tajribasini ijodiy o‘zlashtirishlari lozim.

Dyu Belle fransuz tilini rivojlantirishda taqlid va ijodiy o‘zlashtirish o‘rtasidagi muvozanatga alohida e‘tibor beradi. Uningcha, antik mualliflarni o‘rganish zarur, biroq ularni oddiy takrorlash emas, balki milliy til imkoniyatlari asosida qayta yaratish muhimdir. Shu nuqtayi nazardan, uning asari fransuz tilining nazariy himoyasi sifatida baholanadi. Bu asar keyinchalik fransuz adabiy tili va uslubiy me‘yorlarining shakllanishiga kuchli ta‘sir ko‘rsatdi.

Fransuz tilining Renessans davridagi taraqqiyotida “La Pléiade” adabiy guruhi ham muhim rol o‘ynadi. Ushbu guruh XVI asr o‘rtalarida shakllangan bo‘lib, uning asosiy vakillari Pyer de Ronsard, Joashem dyu Belle, Jan-Antuan de Baif kabi ijodkorlar edi. “La Pléiade” vakillari fransuz tilini antik adabiyot darajasiga ko‘tarish va uni yuksak badiiy ifoda vositasiga aylantirishni maqsad qilganlar.

Ularning fikricha, milliy adabiyot faqat kuchli va boy milliy til asosida rivojlanishi mumkin. Shu sababli ular fransuz tilining lug‘aviy boyligini kengaytirishga, yangi obrazli ifodalar yaratishga va she‘riyatda murakkab uslubiy vositalardan foydalanishga intildilar. “La

Pléiade” shoirlari antik janrlarni o‘zlashtirib, ularni fransuz adabiy an‘analari bilan uyg‘unlashtirishga harakat qildilar. Bunday ijodiy yondashuv fransuz tilining poetik imkoniyatlarini kengaytirdi.

“La Pléiade” harakati fransuz tilida neologizmlar yaratish jarayonini ham rag‘batlantirdi. Shoirlar mavjud so‘zlarga yangi ma‘no berish, boshqa tillardan so‘zlar olish, yangi so‘z yasash modellari orqali tilni boyitishga intildilar. Natijada fransuz tilida adabiy uslub rivojlandi, she‘riy nutqning ifoda vositalari kengaydi va milliy tilning madaniy mavqei mustahkamlandi.

Renessans davrida fransuz tilining boyishiga kuchli ta‘sir ko‘rsatgan yana bir muhim omil tarjima faoliyati bo‘ldi. Gumanistlar qadimgi yunon va lotin mualliflarining asarlarini o‘rganish bilan birga, ularni milliy tillarga tarjima qilishga katta e‘tibor qaratdilar. Aristotel, Platon, Sitseron, Vergiliy va boshqa antik mualliflar asarlarining tarjima qilinishi fransuz tilining ilmiy va adabiy imkoniyatlarini kengaytirdi.

Tarjima jarayonida tarjimonlar ko‘plab qiyinchiliklarga duch kelganlar. Chunki antik matnlarda uchraydigan falsafiy, ilmiy va madaniy tushunchalarning fransuz tilida tayyor muqobili har doim ham mavjud emas edi. Bunday holatda tarjimonlar uch xil yo‘ldan foydalanganlar: birinchidan, yangi so‘zlar yaratganlar; ikkinchidan, lotin yoki yunon tilidagi terminlarni o‘zlashtirganlar; uchinchidan, mavjud fransuzcha so‘zlarga yangi ma‘no yuklaganlar. Shu tariqa tarjima faoliyati tilning leksik va semantik boyishiga xizmat qilgan.

Tarjima faqat yangi so‘zlarning paydo bo‘lishiga emas, balki murakkab fikrlarni fransuz tilida ifodalash tajribasining shakllanishiga ham yordam berdi. Ilmiy va falsafiy matnlarni tarjima qilish jarayonida fransuz tilining sintaktik, uslubiy va terminologik imkoniyatlari kengaydi. Natijada fransuz tili ilmiy tafakkurni ifodalashga moslashdi. Bu esa keyingi asrlarda fransuz tilining ilm-fan, diplomatiya va madaniyat sohalarida keng qo‘llanishiga zamin yaratdi.

Renessans davridagi gumanistik til siyosatining muhim jihatlaridan biri neologizmlar yaratish jarayoni bilan bog‘liq. Neologizm — bu yangi tushuncha, hodisa yoki predmetni ifodalash uchun yaratilgan yangi so‘z yoki yangi ma‘nodagi birlikdir. XVI asrda ilm-fan, san‘at, falsafa va adabiyotning rivojlanishi ko‘plab yangi tushunchalarni yuzaga keltirdi. Ularni ifodalash uchun esa fransuz tilida yangi leksik vositalar zarur edi.

Yunon va lotin tillaridan kirib kelgan terminlar fransuz tilining ilmiy va falsafiy leksikasini boyitdi. Italyan tilidan o‘zlashgan so‘zlar esa san‘at, musiqa, arxitektura, adabiyot va saroy madaniyati bilan bog‘liq yangi tushunchalarni ifodalashga xizmat qildi. Joashem dyu Belle va “La Pléiade” vakillari fransuz tilini himoya qilish, uni rivojlantirish va yuksak adabiy til darajasiga ko‘tarish g‘oyasini ilgari surdilar. Tarjima faoliyati esa antik merosni fransuz tiliga olib kirish bilan birga, yangi ilmiy terminologiyaning shakllanishiga katta yordam berdi.

Shunday qilib, Renessans davridagi gumanistik boyish fransuz tilining lug‘aviy tarkibini kengaytirish, adabiy me‘yorlarini shakllantirish va ilmiy nutq vositasi sifatida rivojlanishida muhim omil bo‘ldi. Aynan shu davrda yaratilgan leksik, uslubiy va madaniy asoslar keyinchalik fransuz tilining Yevropadagi nufuzli tillardan biriga aylanishiga xizmat qildi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Арнольд И. В. Лексикология современного английского языка. – Москва: Флинта, 2012. – 376 с.
2. Brunot F. Histoire de la langue française. – Paris: Armand Colin, 1966. – 312 p.
3. Бурхударов Л. С. Язык и перевод. – Москва: Международные отношения, 1975. – 240 с.
4. Calvet L.-J. La sociolinguistique. – Paris: Presses Universitaires de France, 2017. – 128 p.
5. Crystal D. The Cambridge Encyclopedia of Language. – Cambridge: Cambridge University Press, 2010. – 524 p.
6. Dubois J. Dictionnaire de linguistique. – Paris: Larousse, 2002. – 514 p.
7. Гак В. Г. Французский язык. – Москва: Высшая школа, 2000. – 335 с.
8. Lodge R. A. A Sociolinguistic History of Parisian French. – Cambridge: Cambridge University Press, 2004. – 336 p.
9. Mahmudov N. Til va nutq madaniyati. – Toshkent: Ma’naviyat, 2013. – 176 b.
10. Martinet A. Éléments de linguistique générale. – Paris: Armand Colin, 2008. – 224 p.